В. ГНАТЮК

"Hungarico-Ruthenica"

Рік VIII. Р. 1899 кн. II. Т. XXVIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŚKYJ

VIII Jahrgang. 1899, II. B. B. XXVIII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperjesiensis pro anno Domini 1898. Ab erecta sede episcopali anno 78, Пряшів, 1898.

Schematismus cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsensis ad annum Domini 1896, Унгвар, 1896.

Die Sprach-Gebiete in den Ländern der ungarischen Krone auf Grund der vom königl. ung. statist. Landes-Bureau veröffentlichten Ergebnisse der Volkszählung vom Jahre 1890 berechnet von Eduard Leipen, Magistrats-Official, Віденъ, 1896.

Число угорських Русинів доси незнане докладно. Причиною того є з одного боку сторонничість мадярського уряду, що бажаючи число своїх земляків як найсильнійше збільшити, зменьшає тим самим при конскрипциї число людности иньших наций, з другого боку не зовсім докладні консисторські записки, що подають число не самих Русинів, але всіх греко-католиків, через що обидва ті понятя вводять в замішанє. Коли одначе приходить ся вибирати між записками урядовими і консисторськими, то останнім скорше можна завірити; з уваги на те, що всі Русини в Угорщині є греко-католики, та що в кождій парохії подана мова, якою послугують ся вірники, можна прийти бодай в приближеню до вірного виводу про їх число, при чім ріжниця недокладности хитала би ся що найбільше між цифрами 10 до 20 тисяч. Ріжниця-ж та все не буде так велика, як між урядовими і консисторськими датами.

Щоби показати, як незгідні дати подавано що до числа Русинів в Угорщині, наведу кілька з них. Черніґ в „Etnographie der oesterreichischen Monarchie, 1857" начислив Русинів — ідучи за Чапловичем — 358.913. Петерман в „Geograph. Mittheilungen, 24 B. 1878" начислив їх 460.000; в тім самім роцї Головацький начислив в „Нар. пѣсни Гал. и Угор. Руси, III, 6, 2". Русинів 476.560; урядова перепись переведена в 1880 начислила їх 342.351; Брахелї в „Statistische Skizze der oest. ung. Monarchie, 1881", подає число Русинів на 460.000. Угорські Русини (Терлецький, Дулишкевич) підносили число своїх земляків ще в 70-х роках на 500 або й більше тисяч; теперішнї інтелїґентні Угорські Русини подають се число також на 500.000. З того видно, яка там запутанина в статистиці.

Що число Русинів релятивно не збільшає ся, але все зменшає ся, на те наведу хоч би такий доказ: Шематизм Мукачівської епархії з 1893 р. подає на ст. 195 таку табелю: Usus linguarum in exercitio cultus divini.

Ruthenicae solius in parochiis	289
Hungaricae solius in parochiis	37
Hungaricae cum Ruthenica in parochiis	61
Hungaricae cum Ruthenica et Valachica in parochiis	1
разом	388.

Тота сама табеля в р. 1896 представляє ся так:

(Ст. 203). Ruthenica adhibetur in parochiis	283	(шість меньше)
Ruthen. et Hungarica „ „ „	63	(два більше)
Hungarica „ „	40	(три більше)
Ruthenica et Valachica „ „	1	(оден більше)
Ruthenica, Hungarica et Valachica in parochiis	1	(так само)
разом	388.	

З того видно наглядно, що протягом трьох років стратила руська людність шість парохій в одній епархії; з того припала одна парохія на (половину) Румунам, три Мядарам в цілости, дві Мадярам на половину з Русинами. На скілько цікавійше було-б таке зіставлене за цілий сей вік або бодай за час від 1848 року, від першої мадярської конституциї. Тодї тілько змогли би ми пізнати, звідки пішли Мадяри греко-католики в сторонах, що граничать з Русинами. Тодї переконали би ся ми, що за останнїх 50 лїт стратили ми найменьше 100 парохій в користь иньших націй, числячи як повисше по дві парохії в рік на страту, а не зважаючи на другу епархію! На жаль не можу я всього того виказати докладно тепер з причини, що нестає менї відповідних джерел; сподію ся одначе зробити те в недовгім часї.

Хоч умови, серед яких приходить ся жити Угорським Русинам, так некористні, то всеж таки до цілковитої їх погуби, як сього бажають собі мадярські шовінїсти, прийти не може. Доказ на се маємо в зіставленю дат, оголошених урядом, на підставі конскрипций з р. 1880 і 1890. Всїх Русинів числено:

Комітат	1880 р.	1890 р.
Абауй-Торна	543	—
Бач-Бодроґ	7.294	9.112
Берег	74.021	94.650
Бігар	466	—
Боршод	455	350
Земплин	30.164	34.610
Мараморош	106.221	147.474
Саболч	1.698	—
Сатмар	969	1.332
Спіш	16.158	17.930
Уґоча	29.976	33.348
Унґ	41.871	53.302
Шарош	30.939	38.175

Всього руської людности було проте:

1880 р.: 342.381 1890 р.: 430.282.

За 10 лїт виносить проте приріст людности 87.902, що становить все дуже поважне число. При сьому замітна річ, що коли в комітатах з малою руською людністю Русини денационалїзують ся так скоро, що по десятьох лїтах нема їх зовсїм аж в трьох комітатах (Абауй-Торна, Бігар і Саболч), то в комітатах з компактними руськими населенєм вони ростуть скоро (Унґ виказує 12.000 приросту, Берег 20.000), а оден комітат, Мараморош, виказує навіть величезний приріст, бо 40.000 душ, отже майже третина усього руського населеня того комітату! Дуже сла-

бий приріст виказують: Уґоча, де Русини мадяризують ся, і Земплин, та Спіш, де вони в части мадяризують ся, в части словачать ся. Останнє дотикає також Шарошу, хоч не в такій мірі, як З. і Сп. З того видно, що ми можемо найбільше числити лиш на три головні комітати: Мармарош, Берег, Унґ; Земплин, Уґоча, Шарош і Спіш будуть лише поволи денаціоналізувати ся, иньші-ж комітати бути може що вже в часї найблизшої конскрипциї, 1900, не викажуть руської людности. Виїмок буде становити хиба Бач Бодроґ, де позиция Русинів досить добра, хоч їх там і мало.

Перейду тепер до подробиць в брошурах, яких наголовки наведені висше.

Оба шематизми зроблені на одно копито; на початку подана в них коротенька істория епархій, а дальше йдуть інформацийні відомости про церковну орґанїзацию, уряди і т. д. В шематизмі пряш. епархії подає ся при тім в кождій парохії спис духовних, що в ній справували свої функциї, і історичні відомости, коли такі є; в шематизмі-ж мукач. епархії того всього нема. Для показу, які історичні нотки пороблено там, наведу дещо. На ст. 174 при парохії Ярембіна говорить ся: Parochiae: Jarembinaensis, Szepes-Jakabfalvaensis, Kamjonkaensis, Littmanovaensis et Szulinensis, item Parochiae Jarembinaensis olim Filialis Krempach, nunc jam Mater, inde a temporibus Sigismundi Imperatoris et Regis, qui Arcem Lubló, una cum 16. Oppid. Scepusii et praerecensitis Appertinentiis Vladislao Poloniae Regi, 37. Millibus Sexagenarum latorum Grossorum, seu 88.000 hungaricalibus florenis impignoraverat, usque tempora Divae Mariae Theresiae, sub qua pignus isthoc relutum fuit, parebant spirituali Jurisdictioni Gr. Cath. Ordinariatus Przemislensis: anno autem 1782 reincorporata sunt Dioecesi Munkácsiensi, effectuata denique huius dismembratione, reciderunt ad Dioecesim Eperjesiensem.

Ст. 217. Szukó.... Ecclesia murata ad S. Nicolaum Episc.: an. 1660. iam exstitit. Habet unum Antimension ab Antonio Vinnicki Eppo Przemyslensi consecratum...

Ст. 184. Sumjácz. Quidam eruditi Sumjáczenses et alios slavos in convalle Granensi degentes ad antiquissimos Comitatus Gömör incolas, quibus lux evangelii jam ante Hungarorum adventum affulsit, referendos existimant...

Ст. 178. Littmanova... Ecclesia murata ad S. Michaelem Archangel, Vigore indultus Eppi Przemysliensis Athanasii Szeptycki dedto 6. Maii 1777. sumptibus Patronatus Exc. Cam. Reg. Hung. 1778. erecta et benedicta...

Ст. 213. Habura. Origo pagi Habura ponitur ad saeculum XIII: primi incolae erant Rutheni, qui immensas sylvas devastantes, agri-

culturae se dedicabant. Initio pagus situs erat in valle a hodierno pago versus occidentem jacente, ubi in colliculo Dubrovka stetit etiam antiquissima Ecclesia lignea. Secunda Ecclesia stabat fere in eodem loco, ubi hodie. Pagus hic antea fuit multo major, habebat 300 colonos, quorum multi emigrarunt partim ad pagum Orechova (in comit. Ungh), partim ad partes inferiores Hungariae.

В днєцезиї істнують такі інституциї, крім духовної семинариї: 1) Institutum Dioecesanum pro juventute gymnasiali. Удержує ся тут 58 студентів. 2) Institutum Praeparandiae pro futuris Cantoribus et Docentibus; 3) Schola sex classium elementarium conjuncta cum Instituto Praeparandiae; 4) Дієцезальна бібліотека, заложена 1820 р. дотована 1826 р. і затверджена 1830 р. Всїх парохій має дієцезия 188, філїялок 1388. Церкви збудовані у всїх парохіях і в 131 філїялцї. Дієцезия розтягає ся на шість комітатів з залюдненєм:

	Віроіспо-віданя гр. катол.	рим. кат.	гр. схід.	августин-ського	гельвець-кого	жидів-ського
Абауй-Торна . . .	20.618	91.955	82	6.808	36.743	13.747
Боршод	16 667	462.059	2.338	37.311	138.987	122 257
Спіш і Ґемер . . .	32 957	144 220	—	52 196	2.718	9.643
Шарош	60.815	88.307	4	11.773	567	12.576
Земплин	38.197	33.206	—	5.200	178	7.586
разом . . .	169.254	819.787	2.424	113.238	179 193	165.809

Всїх греко-католиків є проте 169.254. З того припадає на:
„ „ руської мови 130.541 в 154 парохіях
„ „ мадярськ. мови 4.396 в 4 „
„ „ мад. і руськ. мови 29.395 в 28 „
„ „ мад. руськ. і нім. мови 4.922 в 2 „

Замітити належить, що мова Русинів вже в части Земплина, а дальше в Шароши, Ґемері, Абауй, Боршодї значно пословачена. Проте одначе анї консисторія, анї уряд не зачислює тих Русинів до Словаків. В ком. Шарош було нпр. 1880 р. на підставі урядових дат всеї людности 168.021. З того припадало на:

Нїмцїв 371
Словаків 129.475
Русинів 38.175

В шематизмі маємо число греко-католиків в Шароши 60.815 на 174.042 всеї людности. Значний приріст не треба собі проте поясняти самими Русинами — про яких мова виключно в 1880 р. — але й иньшими греко-католиками.

Під зарядом пряш. консисториї стоять також народні школи в 23 шкільних округах з поважним числом школярів 25.394. Колиб ся школа була справді народньою, а не мадярською, то нинїшні відносини угорських Русинів були-б далеко не такі, як є в самій річи.

Перейду тепер до шематизму мукачівської епархії. Крім духовної семинариї в Унґварі стоять тут під консисторською властию ще от які інституциї:

1) Епархіяльна бібліотека. 2) Учительска семинарія (institutum praeparandiae) і народна школа (schola sex classium elem.); в обидвох школах було учеників 182; з того 91 в семинарії і 91 в народній школі; 3) Інститут для хлопців (Orphanotrophium Dioecesanum pro Orphanis Pueris Dioecesis huius Sacerdotum) і 4) Інститут для дївчат (Institutum Dioec. pro orphanis puellis Dioec. Munk. Sacerdotum cum scholis puellaribus). Всїх дївчат вчить ся в тій школї 183; з того 76 греко-католицького, а 107 иньших віроісповідань. 5) Alumneum pro juventute gymnasiali Sacerdotum Dioecesanorum; 6) Alumneum pro juventute Praeparandiae Cantorum et Docentium. В останнїм було в шкільнім 1896 роцї 140 хлопців; з того часть не платила нічого за удержанє, часть платила, але не багато.

Що до залюдненя мукачівської епархії, то воно представляє ся так:

Комітат	Гр. кат.	Рим. кат.	Гр. сх.	Август. вір.	Гельвет. вір.	Жидів. вір.
Берег	90.268	15.901	37	657	44.137	23.107
Мараморош	132.783	14.059	3	158	7.586	30.496
Саболч	54.999	65.263	157	15.963	200.019	26.155
Сатмар	17.582	15.146	2	4.385	58.971	9.686
Угоча	34.585	3.559	3	611	15.830	7.433
Унґ	76.392	26.670	8	780	17.386	15.487
Земплин	61.518	71.077	13	4.419	52.986	22.462
разом	468.077	211.675	223	26.973	396.915	134.826

Всїх греко-католиків є проте в мукач. епархії 468.077,

з того	„	„	руської мови	345.001	в	284	парохіях
	„	„	руськ. і мадяр. мови	68.485	в	63	„
	„	„	мадярської „	52.639	в	39	„
	„	„	румун. і руської „	1.245	в	1	„
	„	„	рум. мад. русь. „	707	в	1	„

Всїх греко-католиків руської мови в обох епархіях є проте 345.001 + 130.541 = *475.542*. Число се більше від урядового о 45,259. Коли додамо до нього ще Руснинів з Бачки і Сриму в сумі 12.933 (по урядовим виказам) та 414 Руснинів з Семигороду, то одержимо число Руснинів в Угорщині *488.889*; руська мова сього числа сконстатована на підставі шематизмів. Маємо одначе в Угорщині ще Руснинів в місцевостях, де вони вже перемішані з Мадярами, що колись говорили також по руськи. Число душ греко-кат. в таких мішаних селах виносить в пряш. епархії 29.395, в мукач. 68.485, разом 97.880. (Иньших мішаних місцевостий не беру в рахубу). Коли з того числа возьмемо меньше як третину в користь Руснинів, для заокругленя 30.000, то отримаємо суму 518.389 руських душ. Ми знаємо одначе, що Русини є ще й иньших віроісповідань, не лише греко-католицького. Доказом на те най послужать повисші дати. Всїх греко-католиків в Берегу було 1896 р. 90.268, в Марамороши 132.783. Мадярський уряд начислив одначе ще в 1890 р. в тих двох комітатах Руснинів: в першім 94.650, в другім 147.474. Надвишка Руснинів над греко-католиками виносить проте показну суму 19.073! Коли її додамо до попередньої, то отримаємо число всїх Руснинів в Угорщині (що найменьше) *537.962*, понад 100.000 більше від числа подаваного урядом.

В повисшім числї подаю я всїх Руснинів, що називають себе ними самі, що називають їх ними всї дотеперішні статистики. Деякі учені (Broch, Pastrnek) зачисляють одначе Руснинів, що говорять пословаченим диялектом, якого взірці подав я в XXII т. Записок в статї „Руські оселї в Бачці", до Словаків. Я не хочу на сьому місці вдавати ся в се, чи вони робять рационально, і припускаю, що правда по їх сторонї. В такім разї мали би ми чистих Руснинів понад 430.000, а Руснинів-замішанців 100.000 — рахуючи, що тілько говорить пословаченим диялектом. Се число вистало би до удержаня руської национальности в Угорщині, коли-б лише национальне почутє розбудило ся от хочби в тій мірі, як у лужицьких Сербів.

Замічу ще, що під консисторською властию мук. епархії є 48 шкільних округів з загальним числом учеників 47.036, з чого припадає на комітати: Берег 10.498 учеників; Марамарош 10.271 (хоч там людности значно більше); Саболч і Гайду 5.139; Сатмар 1.384; Угоча 3.815;

Унґ 9.941; Земплин 5.988. Що до устрою єпархії, то треба сказати, що в обох епархіях, окрім звичайних чинів, які у нас істнують, є там ще архідіякони, по одному в кождому комітаті, а в мукачівській епархії є ще два апостольські вікарії з осідком в Гайду-Дороґ, на комітати Гайду і Саболч і Мараморош-Сиготі на комітат Мараморош. При вікаріях є окремі консисториї, що складають ся в Гайду-Дороґ з 9 членів — старших сьвященників крім предсідателя, а в Мараморош-Сиготі з 13 крім вікарія. Епископська консисторія крім епископа і крилошан звичайних і почестних складає ся ще: в Пряшеві з 30, а в Унґвари з 38 членів. Монастирів всіх в мукачівській епархії 5, в пряшівській 2. В шематизмі мук. епархії поданий на ст. 250—256 „Index Parochiarum et Filialium, quarum nomina Ruthenica a Hungaricis differunt", прегарна ілюстрація державної ідеї мадярської. Всіх парохій в диєцезиї є 388 з 405 церквами і 1256 філіялок з 171 церквами.

Перейду тепер до брошури Ляйпена, з якої подав я вже повисше кілька цитатів. Поперед усього наведу статистичні дати що до числа Русинів і їх посїлостий. (Див. таб. на стор. 37).

З повисшого зіставленя видно докладно відносини людий і землї поодиноких наций до себе. З нього переконуємо ся, що урядова статистика не подає Русинів вже в чотирох комітатах, в котрих вони до недавна були — та ще й тепер є, хоч в малому числї. — Що справдї так дійсно є, видно хоч би з того, що в Сримі не зазначено Русинів в табелї, але при вичислюваню населяня „der Muttersprache nach" подано їх на ст. 56 в числї 3.606 душ! Так само „der Muttersprache nach" є 414 душ Русинів в Семигородї — лиш не сказано в якій місцевости — і 23 Русинів в західних комітатах Прешбурґу, Візельбурґу, Единбурґу і Ейзенбурґу. Цікава річ, що в горішних комітатах число Русинів 430.283, а по рідній мові (der Muttersprache nach) виносить лиш 369.789, отже о цїлих 50.476 душ меньше! В полудневім комітатї натомість, Бач-Бодроґу, число Русинів виносить *9.112,* а по рідній мові *9.327!*

З повисшої табелї довідуємо ся також, що абсолютну більшість мають Русини лише в двох комітатах (Береґу і Мараморощи; у Черніґа 1857 р. мали абсолютну більшість в трьох комітатах), а релятивну також в двох (Унґу і Уґочі). Що до густоти залюдненя то Русини стоять на четвертому місци: Словаки, Чехи, Румуни, Русини. Що до обсягу землї, Русини не упослїджені, але по причинї, що вся їх земля в горах, зачисляють ся вони до найбіднїйшої людности Угорщини.

Дуже цікавий погляд Ляйпена на национальну асиміляцию, тож наведу його дословно: „Absolut gewinnt die ungarische Nationalität am meisten, weil selbst ein Verlust derselben in der Diaspora mehr als aufgewogen wird durch die Masse der verschiedenen Nationali-

		В 1890 р. жило душ						маючи в посіданю катастральних моргів					
		Мадяри	Німці	Словаки	Румуни	Русини	Серби	Мадяри	Німці	Словаки	Румуни	Русини	Серби
1	Абауй	133.670	4.817	41.397	—	—	—	407 932	16.622	153.021	—	—	—
2	Бач-Бодроґ	323.605	184.695	28.385	—	9.112	170.691	816.663	410.157	49.398	—	20.891	471.390
3	Береґ	80.143	4.261	401	—	94.650	—	143.007	47.004	107	—	462.647	—
4	Боршод	212.053	—	4.391	—	350	—	615 293	—	7.477	—	2.150	—
5	Ґемер	91.771	4.613	78.396	—	—	—	360.375	16.530	343.432	—	—	—
6	Мараморош	31.294	9 948	—	79.565	147.474	—	123.145	65.446	—	413.540	982.004	—
7	Шарош	—	371	129.475	—	38.175	—	—	918	442.381	—	191.483	—
8	Саболч	244.945	—	—	—	—	—	798.737	—	—	—	—	—
9	Сатмар	200.269	10.585	—	111.582	1.332	—	624 045	42.730	—	407.278	6.172	—
10	Спіж	273	44.564	100.524	—	17.930	—	1.711	178.720	380.638	—	70.887	—
11	Уґоча	33.274	—	—	8.839	33.348	—	108.525	—	—	25.635	70.396	—
12	Унґ	38.233	—	43.712	—	53.302	—	87.015	—	148.398	—	327.957	—
13	Земплин	139.014	2.080	128.493	—	34.610	—	404.092	3.988	489.943	—	241 831	—
14	Срим	5.155	41.611	5.838	—	—	Хорвати 294.418	18.556	67.941	8 668	—	—	Хорвати 1097.930

täten, insbesondere aber der deutschen angehörigen, zum grossen Theile in den Städten wohnhaften und sich eher mit der herrschenden Nationalität amalgamierenden Minoritäten im ungarischen Sprachgebiete, welches das volkreichste ist, wie überhaupt die ungarische Nationalität am zahlreichsten erscheint. Relativ am höchsten hinsichtlich der numerischen Majorisierung anderer Nationalitäten steht das ruthenische Sprachgebiet, wobei jedoch bemerkt werden muss, dass wegen des tieferen culturellen Niveaus der Ruthenen, der besonderen Verhältnisse der städtischen Bevölkerung und des grösseren Grundbesitzes, sowie der zwischen den einzelnen Nationalitäten sich erhebenden confessionellen Scheidewand in diesem Sprachgebiete eine Assimilation am schwierigsten vor sich geht". (Ст. 52).

По думці автора, денаціоналізация населеня, що врізує ся в область чужого народа і чужої мови великим навіть островом, далеко меньше важна, ніж денаціоналізация політичної малої громади на границї двох мов і народів. Виходячи з тої засади він не вичислює поодиноких індивідуїв ріжних націй розкиненних по ріжних місцевостях Угорщини з уваги на їх матерню мову, але означує національність людий мішаних громад по мові, якими вони послугують ся у себе в політичнім житю. Розумів ся, що звідти походить в праці багато недокладностий і невірностий, пр. що Русинів в Сримі нема, що Італійцї живуть лише в Фіюмі і т. и. В кождім разі брошура заслугує на признанє і варта того, щоби з нею ширші круги у нас запізнали ся. *В. Гнатюк.*

Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn von Olaf Broch. (Mit einer Karte). Videns Rabsselskabets Skrifter. II. Historick-filosofiske Klasse. 1897. N. 5. Християнія, 1897.

Д. Оляф Брох, звістний вже з дослїдів над українсько-руською мовою, а особливо одним її угорсько-руським, так званим *у-* диялектї з Земплина*), оголосив тепер нову працю, для нас дуже інтересну тим, що взяв її з области, де Русини стикають ся зі Словаками і під впливом останніх витворюють окремий диялект з кількома підрядними говорами. Маючи обговорювати отсю працю, я почну з формального боку.

Як видно з наголовку працї, область, якої тикаєть ся д. Брох, є словацько-руською. Коли одначе приглянемо ся близше до працї, переконаємо ся, що слова „руський" там вже нема, що диялект обговорюваний д. Брохом називаєть ся по просту словацьким (ostslovakisch),

*) Порів. його працю в Archiv für slav. Philologie т. XVII і XIX.

а люде, що ним говорять, Словаками. Чиж уживане тих термінів у д. Броха оправдане? На мою думку — ні і то з от яких причин.

Ціла Угорська Русь ділить ся на дві головні диялектичні ґрупи; одна ґрупа чисто руська (головний контінґент людности, що належить до неї, живе в столицях: Мараморош, Уґоча, Берег, Унґ і північно-східний Земплин); друга русько-словацька, пословачена (головний контінґент людности її живе в решті Земплина, в Шарошу і Спішу*). Обі ґрупи розпадають ся ще на цілий ряд підговорів; одним з таких підговорів західної, пословаченої ґрупи є підговір, студийований Брохом. Ним говорять в околици Унґвара, в полудневій части Земплина, між иньшими в селах Комлошка і Мікогаза, та в тій части столиці Абауй, що межує з Земплином. Другим таким підговором, знаним у нас по части, що належить до західної ґрупи, є підговір Бачванських Русинів, що вийшли на полудне з Шароша і полудневого Земплина. Докладнійше про оба сї як і про решту підговорів західної ґрупи маю надію в недовгім часї поговорити, а тим часом верну до питаня словацизму сеї ґрупи.

Як кождий може переконати ся з моєї розвідки: „Руські оселї в Бачці",**) Бачванські Русини не затратили ще своєї народної назви, хоч дуже сильно пословачили ся. Вони називають себе „Русіні" і під таким іменем знають їх сусїди. Що назва ся не служить лише для означеня уніятського віроісповіданя, на те вказує обставина, що Бачванських руських Назореїв зовуть також „Русіні". Пословачені Русини західної угорсько-руської диялектичної ґрупи стратили свою національну назву, але не приняли вповнї назви тих, в чию корнсть асимілювали ся. Вони до нинї не називають себе Словаками, але Словяками. Під такою назвою знає їх також д. Брох. На 14 ст. своєї працї каже він: Die Slovaken der Gegend der beiden Dörfer***) nennen die Ugrorussen „Rusnaken", sich selbst gewöhnlich „Slóvjak", plur. „Slovjáci", sie sprechen „po slovenski". Вже сей факт повинен був звернути увагу д. Броха, що тих людий не можна назвати без докладнійших дослїдів Словаками, а їх говор словацьким.

Придивім ся ще иньшим призвакам, що моглиб нам вказати на первістне походженє західної ґрупи, що вона не була ніколи словацькою, але руською.

Менї не звістний випадок, щоби яке словацьке село врущило ся колибудь; натомість що руські села словачили ся, на те масно докази майже у всїх письменників, що писали про Угорську Русь. Подібні факти звісні менї також з особистих спостережень, починених на місци. Се

*) В иньших столицях живуть Русини лише в незначнім числї.

) Записки, т. XXII. *) Falkušovce, Dubravka.

власне вказує, що Словяки — так буду называти тих, що говорять русько-словацькими (пословаченими) підговорами — повстали з чистих Русинів.

Усї майже Словяки належать до уніятської церкви. Звісно, що Словаки не були православними в історичних часах, тому й не потрібували унії приймати. Угорські Русини приймили натомість унію 1648 р. Дуже можливе, що й ся залежність від латинської церкви вплинула на те, що вони ще більше почали винародовлювати ся в користь Словаків з одного, а Мадярів з другого боку.

Важним, на мою думку, доказом колишньої руськости Словяків мусить бути також їх акцентуация. Українсько-руські диялєкти з огляду на акцентуацию розпадають ся на дві ґрупи. З одного боку стоїть диялєкт лемківський, з нерухомим акцентом, що падає завсїгди в більше складових словах на другий склад від кінця, з другого боку усї иньші диялєкти з рухомим акцентом. Нїхто не заперечує руськости лемківському говорови, в котрім акцентуация виробила ся під довголїтним впливом польським. Найблизшими сусїдами Словяків і з півночи, і зі сходу є власне Лемки. Вони то винародовлючись в користь Словаків, перебирали від останнїх фонольоґію, але задержували свою акцентуацию, свою лєксику та синтактику. Кождий, що знає диялєкт Словяків, відразу помітить, що се руський диялєкт прибраний в словацьку одежу. Тай багато иньших окремішностий відріжняє говір Словяків від Словаків. Згадаю тут хочби брак самозвукового r та l, так характеристичного в словацькій мові, брак довгих самозвуків і т. и.

З того всього видно, що д. Брох помилив ся, називаючи говір Словяків словацьким.

Говір Словяків творить перехідну язикову ґрупу між Русинами і Словаками і як такий становить для себе окрему, замкнену цілість. Його дотикають ся слова д. Броха наведені в працї на ст. 6—7: „Frühere Forscher, die die nordostungarischen Gegenden beobachtet haben, haben schon gesehen, dass das sprachliche Verhältniss zwischen Slovaken und Ugrorussen sich nicht ohne weiteres durch die Bestimmung einer einfachen Grenzlinie darstellen lässt. Man kann nicht sagen: da ist die Sprachgrenze, auf deren einer Seite wird kleinrussisch, auf deren anderer slovakisch gesprochen. Ausser diesen zwei Sprachen oder Dialekten sind noch andere, wenigstens ein anderer da, dessen Charakter nicht so leicht bestimmbar ist“. Шкода тільки, що д. Брох не додивив ся в своїй працї, що до того перехідного диялєкту належить ним розбираний, та що він вповнї „bestimmbar“, як то й виходить з тої самої його працї.

По тих увагах загальної натури перейду до специяльних.

Праця д. Броха складає ся з трьох частин: 1) вступу, де подані спостереженя загального змісту; 2) мапи, до котрої долучені докладні поясненя; 3) самої студиї про говір. Критикувати деталїчно мапу, менї тепер не можливо; щоби те зробити, при цїлковитім браку потрібної лїтератури, треба-б поїхати на місце і наочно про все переконати ся, хотячи дати щось докладнїйше. Кардинальну похибку д. Броха я вже виказав повисше, що він Словяків назвав Словаками без найменшого скрупулу. Щож до говору Сотаків, визначеного на мапі, то мушу висказати на разї сумнїв, чи він справдї має тільки окремішних прикмет, щоби становив аж говір. Бути може одначе, що дослїди викажуть, що я помиляю ся.

Що до самої студиї, то в нїй обговорює автор поодинокі самозвуки і співзвуки (чи справдї між звуками у-у, о-о, ш-ш, ж-ж і т. д. відповідно до їх положеня заходять які нюанси в виголошеню, не міг бим сказати), дальше асиміляцию, палятелїзацию, подає два тексти казочні в вірнім записї, обговорює флексию, та акцентацию. Про останню треба завважати, що подавані автором приклади з подвійним або потрійним акцентом на одному слові, не становлять нїчого характеристичного для говору Словаків, бо так наголошують лише люди, що знають мадярську мову і на мою думку роблять се під її впливом; прості люди, що не знають мадярської мови, не акцентують так.

Не запускаючись більше в подробицї студиї, що завело би мене за далеко, подам ще тут три характеристичні прикмети говору обробленого д. Брохом, що відрізняють його від иньших словацьких говорів*). 1) Окінчене dat. sing. oi̯, намість уживаного у иньших Словяків **ovi** або **u**, пр. lesoi̯ (зам. lesovi, lesu). Се окінчене не є нїчим иньшим, як лїниво виговореним **ovi**, з пропущенням співзвуком **v**. 2) Окінчене 1 ос. чис. од. на **u** (у) намість уживаного в иньших говорах **m** (м), пр. kupuju, melu, намість kupujem, melem. 3) Форми: šejs (шість), gniejs (гнести), jejs (їсти), niejs (нести), prejs (прясти) і т. д. Ті форми мають в иньших словацьких говорах завсїгди окінчене **c** (ц) або **sc** (сц). Тото **ц** не відпадає навіть тодї, коли — як то декуди буває — задержить ся звук **j** (й). Иньші Словяки говорять проте: Шесц або шейсц, ґнесц або ґнейсц, есц або ейсц, несц або нейсц, пресц або прейсц. Звук **ей** в повисших формах дістав ся мабуть до отсього говору з мадярської мови, де дуже часто подибує ся звук é, майже ідентичний з нашим ей пр. ész (розум), vész (небезпека), kész (готовий), mész (вапно) і т. д.

---

*) Сі прикмети подаю на підставі спостережень зроблених Угорським Русином, добре обізнаним з тими говорами, о. Юлїєм Ставровським.

Зрештою диялєкт оброблений д. Брохом сходить ся з иньшими диялєктами словяцькими і його вповні розуміють шариські та спішські Словяки.

Хоч в студиї д. Броха і находять ся неточности, що походять певно більше звідти, що він за коротко пробував в Угорщині, ніж аби міг і з иньшими говорами, порушеними мною, запізнати ся, то всеж зібраний ним матеріял визначає ся великою вірностю, а сама праця докладностю та сумлінностю. З того огляду можна уважати її справдї за дуже добру і бажати б лише належало, щоби кождий наш диялєкт був так вистудийований як найскорше. *В. Гнатюк.*

Короткій викладъ богословія догматичного основного и частного, уложив Александер Бачиньский, Льв., 1898, 706 ст.

Здає ся, що на віктрій ниві не зроблено у нас в Галичині так мало що до публїкациї, як на ниві богословській. Наукові теольоґічні працї так рідкі, що аж дивно стає, що так численне духовенство з академічною наукою, з многими докторами богословія і з кількома професорами академії так мало публїкує своїх праць! Відав не много і сеї працї!

Причина сьому лежить виключно у тім, що богословські науки на академії подають ся — з виїмком двох предметів — в латиньській мові. Духовник, покінчивши свою 4-лїтню академічну науку, щасливим чує себе, що вже більше не потребує знати ся з латиною: тож кидає „скрипти“, а коли йому потреба приготованя до дальшого образованя або іспитів, волить ужити шкільних підручників. Більше над них і не потреба йому знати. Але не про се річ.

Праця духовенства на богословськім полю дуже незначна. Концентрує ся вона около двох часописів: „Душпастир“, де подають ся наукові працї, досить слабкі і предмету не вичерпують нїколи і „Прапор“ переповнений переважно працями радше „фаєрверковими“ і полємічними, часто не вповні науковими, хоч і не без значіня. Около сих двох часописів концентрують ся сили руських духовників. Замітне се, що першу часопись мало хто передплачує, бо навіть 20% духовенства її не держить, а другу хоч кожда парохия дістає даром, не всї хотять читати, так що найменьше голосить сам „Прапор“.

Тому то радо повитала та часть духовенства, яка любить свою богословську словесність, працю, покінчену редакциєю о. Александра Бачинського під заголовком: Коротій выкладъ Богословія догматичного. Є се дїльце як на короткий виклад досить ватажне, бо обіймає 45 листів друку, і трактує річ не по шкільному, а таки доволї